

Голові спеціалізованої вченої
ради ДФ 11.051.015
у Донецькому національному
університеті імені Василя Стуса,
доктору юридичних наук, декану
юридичного факультету,
доценту кафедри цивільного
права і процесу
Донецького національного
університету імені Василя Стуса
Коваль Ірині Федорівні

ВІДГУК

**офіційного опонента кандидата юридичних наук, доцента
кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-
економічної безпеки навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
Руденко Людмили Дмитрівни
на дисертацію Мамедової Світлани Маліківни
«Застосування штрафних санкцій в господарських відносинах»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань
08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»**

***Актуальність теми дисертаційного дослідження та її зв'язок з
планами відповідних галузей наук***

Актуальність наукового аналізу питань, що розкриті в дисертаційному дослідженні, обумовлена необхідністю формування дисципліни виконання господарських зобов'язань, належної правової культури застосування штрафних санкцій учасниками господарських відносин, судами.

Незважаючи на наявність Глави 26 Господарського кодексу України «Штрафні та оперативно-господарські санкції», Параграфу 2 «Неустойка» Глави 49 «Забезпечення виконання зобов'язання» Цивільного кодексу України, низки Законів України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань», «Про ринок електричної енергії», «Про

відповідальність підприємств, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування», «Про відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності за несвоєчасне внесення плати за спожиті комунальні послуги та утримання прибудинкових територій» механізм реалізації штрафних санкцій залишається проблемним. Між Господарським та Цивільним кодексами України спостерігається розбіжність у регулюванні питань встановлення штрафних санкцій, у кодексах вживається різний понятійний апарат. Наявність прогалин та суперечностей у законодавстві щодо застосування штрафних санкцій негативно відбивається на формуванні сталої судовою практики, налагодженні договірної дисципліни між суб'єктами господарювання. Одним із шляхів вирішення зазначеної проблеми є розробка теоретичних засад застосування штрафних санкцій у сфері господарювання.

Тому обрана тема дисертаційного дослідження є актуальною, має наукову та практичну цінність.

Тема дисертації відповідає плану науково-дослідної діяльності юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса у межах теми «Розвиток правової системи України: стан та перспективи» (державна реєстрація № 0112U002868) та темі «Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи» (державна реєстрація № 0118U003140), за якими дисертанткою здійснено теоретичну розробку поняття, підстав та порядку застосування штрафних санкцій в господарських відносинах та обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення господарського законодавства у цій сфері.

Найвагоміші наукові результати, що містяться в дисертації, та нові факти, одержані автором

Представлена Мамедовою С.М. наукова праця є одним із перших у вітчизняній юридичній науці господарського права комплексним правовим дослідженням застосування штрафних санкцій в господарських відносинах, що спрямовано на удосконалення правового регулювання відносин у такій сфері. На основі комплексного дослідження Господарського кодексу

України, інших нормативно-правових актів, практики їх застосування та наукових здобутків авторкою запропоновано нові положення щодо застосування штрафних санкцій в господарських відносинах, спрямовані на забезпечення правового господарського порядку та удосконалення чинного господарського законодавства України.

Дисертантці вдалося досягти значних наукових результатів, про що свідчить відповідна кількість положень, які подаються для оприлюднення вперше, удосконалені та дістали подальшого розвитку. При цьому сам зміст дисертаційного дослідження дає підстави стверджувати про їх наукову обґрунтованість.

Зокрема науковою новизною вирізняються такі висновки авторки.

По-перше, аргументовано, що в господарських відносинах при застосуванні штрафних санкцій такий принцип юридичної відповідальності як принцип невідворотності відповідальності не є обов'язковим в зв'язку з тим, що пред'явлення до порушника вимоги про сплату штрафних санкцій є правом кредитора, а не обов'язком, і навіть при наявності правопорушення застосування штрафних санкцій можливе лише на підставі волевиявлення кредитора.

По-друге, запропоновано вичерпний перелік підстав, за наявності яких суд зменшує розмір таких санкцій: 1) відсутність збитків у кредитора при порушенні зобов'язання боржником; 2) наявність надмірно великого розміру штрафних санкцій порівняно із збитками кредитора; 3) важкий майновий стан боржника та/або задовільний майновий стан кредитора; 4) негайне добровільне усунення винною стороною порушення та його наслідків; 5) відсутність у боржника належних йому бюджетних асигнувань; 6) наявність заборгованості контрагентів перед боржником; 7) перебування боржника (якщо це фізична особа – підприємець) на самоізоляції або обсервації; 8) відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів внаслідок форс-мажорних обставин (наприклад, в період ускладненої логістики, що пов'язано зі встановленням карантину або обмежувальних заходів,

пов'язаних із поширенням інфекційних хвороб) з приведенням у відповідність цим пропозиціям положень ст.ст. 218, 233 ГК України.

По-третє, уточнено мету застосування штрафних санкцій, а саме під такою метою пропонується розуміти забезпечення інтересів сторін господарських відносин, стимулювання боржника до належного виконання своїх обов'язків, запобігання чи мінімізацію негативних наслідків, що можуть настати у разі порушення прав кредитора, сприяння стабільності господарських договірних відносин та укріплення фінансово-господарської дисципліни господарюючих суб'єктів;

По-четверте, конкретизовано функції штрафних санкцій: до моменту правопорушення основною функцією є стимулююча, а додатково – забезпечувальна, яка має превентивний характер; після моменту правопорушення основними функціями стають забезпечувальна, компенсаційна (відновлювальна) та штрафна (остання лише при такому виді неустойки як штрафна) функції, а додатково виступає стимулююча функція;

По-п'яте, визначено наявність правового зв'язку між порядком застосування та функціями штрафних санкцій, а саме: при невиконанні або неналежному виконанні зобов'язання, за яке встановлено штрафні санкції, та при відшкодуванні збитків в частині, не покритій цими санкціями, мають місце компенсаційна (відновлювальна) та стимулююча функції; при стягненні тільки штрафних санкцій – забезпечувальна та стимулююча функції; при стягненні і штрафних санкцій, і збитків у повному обсязі – штрафна та стимулююча функції; при стягненні або штрафних санкцій, або збитків, – забезпечувальна і стимулююча функції (якщо будуть стягнуті тільки штрафні санкції);.

По-шосте, обґрунтовано доцільність встановлення граничної межі зменшення розміру штрафних санкцій: не більш ніж на 50 % для усіх учасників господарських відносин незалежно від форми власності та наявності публічного інтересу з метою забезпечення єдиного підходу, який

базується на принципі рівності усіх 13 учасників судового процесу перед законом.

По-сьоме, знайшли подальший розвиток положення щодо поділу підстав застосування штрафних санкцій на правові та фактичні з конкретизацією, що до правових підстав належать відповідні норми ГК України, інших законів України та положення господарських договорів; до фактичних підстав – невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання, порушення правил здійснення господарської діяльності учасником господарських відносин.

По-восьме, додаткового аргументовано правомірність одночасного застосування пені та штрафу за порушення господарських зобов'язань: неустойка, штраф та пеня є видами штрафних санкцій, а не є окремими та самостійними видами юридичної відповідальності, і представляють собою різний набір санкцій у межах одного виду відповідальності.

Дисертантом докладно опрацьовано термінологічний апарат за темою дослідження та запропоновано низку змін у національне законодавство щодо.

Зокрема, з метою впорядкування понятійного апарату в сфері застосування штрафних санкцій як напрямку удосконалення їх ефективної реалізації уточнено визначення та ознаки таких санкцій. Запропоновано внести відповідні зміни до положень ч. 1 ст. 230 ГК України та викласти її в наступній редакції: «1. Штрафними санкціями визнаються заходи державного або приватного примусу, які застосовуються до учасників господарських відносин у вигляді стягнення неустойки, штрафу, пені, розмір та спосіб обчислення яких встановлено законом або договором, що обраховуються грошовою сумою або, у випадках передбачених договором, речами, визначеними родовими ознаками, вартість яких еквівалентна сумі таких санкцій, яку учасник господарських відносин зобов'язується сплатити або передати у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського

зобов'язання». Для забезпечення систематизації, нормалізації і одноманітного використання однакового за змістовним навантаженням понятійно-категоріального апарату в контексті застосування штрафних санкцій (термінів «учасники господарських відносин» та «учасники відносин у сфері господарювання») у текст ГК України запропоновано внести зміни до ч. 2 ст. 230 ГК України та викласти її в наступній редакції: «2. Суб'єктами права застосування штрафних санкцій є учасники господарських відносин, зазначені у статті 2 цього Кодексу».

Уточнено визначення порушення правил здійснення господарської діяльності як протиправної дії (або бездіяльності), що вчиняється учасником господарських відносин у вигляді недотримання вимог нормативно-правових або локальних актів, які закріплюють умови, правила та порядок організації і здійснення відповідної господарської діяльності.

Уточнено визначення поняття «прострочення виконання», яким запропоновано вважати невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання, при цьому якщо боржник не приступив до виконання зобов'язання має місце невиконання зобов'язання, а у разі виконання з порушенням визначеного строку - неналежне виконання.

Низка пропозицій мають практичну спрямованість. Зокрема, це пропозиція щодо визначення у ч. 1 ст. 233 Господарського кодексу України «закритого» переліку підстав, за наявності яких суд зменшує розмір зазначених санкцій за порушення господарських зобов'язань, а саме: 1) відсутність збитків у кредитора при порушенні зобов'язання боржником; 2) наявність надмірно великого розміру штрафних санкцій порівняно із збитками кредитора; 3) важкий майновий стан боржника та/або задовільний майновий стан кредитора; 4) негайне добровільне усунення винною стороною порушення та його наслідків; 5) відсутність у боржника належних йому бюджетних асигнувань; 6) наявність заборгованості контрагентів перед боржником; 7) перебування боржника (якщо це фізична особа – суб'єкт підприємницької діяльності) на самоізоляції або обсервації; 8) відсутність на

ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів внаслідок форс-мажорних обставин (наприклад, в період ускладненої логістики, що пов'язано зі встановленням карантину або обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням інфекційних хвороб).

Визначено ознаки задовільного майнового стану кредитора при застосування судами як підстави для зменшення розміру штрафних санкцій:

- а) наявність в балансі дебіторської заборгованості, що перевищує кредиторську заборгованість за умови відсутності сумнівного боргу і безнадійної дебіторської заборгованості;
- б) перспективи отримання прибутку через наявність інших господарських договорів з контрагентами, дохід від яких перевищує суму завданих збитків боржником.

Конкретизовано ознаки важкого майнового стану боржника:

- а) відкриття провадження у справі про банкрутство;
- б) перебування у стані ліквідації;
- в) заборгованість понад 6 місяців перед державним (місцевим) бюджетом, Пенсійним фондом України та фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування, що підтверджується довідками відповідних органів державної влади;
- г) наявність в Єдиному державному реєстрі судових рішень справ, в яких боржник виступає відповідачем щодо виконання зобов'язання перед кредиторами;
- г) наявність відомостей про обтяження речових прав на нерухоме майно боржника;
- д) наявність в балансі кредиторської заборгованості, що перевищує дебіторську заборгованість боржника за умови наявності сумнівного боргу і безнадійної дебіторської заборгованості.

Окремі висновки доведено до рівня пропозицій щодо внесення змін у законодавство. Авторкою розроблено Проект Закону України «Про внесення змін і доповнень в Господарський кодекс України щодо застосування штрафних санкцій в господарських відносинах».

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації

Грунтований аналіз дисертації та опублікованих праць Мамедової С.М. дає можливість констатувати, що наукові положення та висновки роботи належно обґрунтовані.

Достовірність сформульованих у дисертації положень обумовлена поставленою метою та визначеними завданнями, структурою дисертаційної роботи, яка дозволила чітко та широко висвітлити правові засади застосування штрафних санкцій в господарських відносинах.

Науковий аналіз характеризується належним методологічним та науковим інструментарієм, аргументованістю сформульованих висновків та пропозицій, власним баченням напрямків вирішення існуючої проблеми.

Особливо варто відзначити інформаційну та емпіричну основу дисертаційного дослідження, до якої увійшли узагальнення господарської та судової практики, статистики щодо застосування штрафних санкцій.

Позитивно можна оцінити й науково-теоретичне підґрунтя дисертації, а саме 329 джерел, серед яких наукові праці фахівців у галузі загальної теорії держави і права, господарського права, інших галузевих правових наук, зокрема зарубіжних дослідників, міжнародні договори й угоди, акти національного законодавства, законодавство зарубіжних держав. Авторкою досліджено законодавство Азербайджану, Болгарії, Вірменії, Голландії, Грузії, Італії, Казахстану, Киргизії, Китаю, Монголії, Німеччини, Росії, Філіппін, Франції, Чехії, Швейцарії. Зазначений обсяг використаних джерел свідчить про ґрунтовне опрацювання проблеми і високий рівень підготовки автора.

Значення для науки і практики отриманих результатів

Одержані Мамедовою С.М. в процесі дисертаційного дослідження результати можуть бути використані у юридичній науці, законотворчості, практичній діяльності суб'єктів господарювання.

Сформульовані й обґрунтовані в дисертації висновки та положення можуть бути використані в науковій діяльності – для заповнення прогалини у

науці господарського права в частині доопрацювання теоретико-правових засад застосування штрафних санкцій в господарських відносинах.

Положення дисертації можуть бути використані при підготовці навчальних посібників для здобувачів вищої освіти, науково-практичних коментарів до кодексів та інших нормативно-правових актів України.

Наведені в дисертаційній роботі положення і рекомендації можуть бути корисними у господарській діяльності суб'єктів господарювання. Окремі положення щодо удосконалення організації договірної та претензійної роботи в частині застосування штрафних санкцій враховано в практичній діяльності Приватного підприємства «Вінницька інвестиційно-торговельна група» (довідка № 02/129 від 18.06.2020 р.).

Результати дисертаційної роботи використовуються в навчальному процесі при викладанні дисциплін «Господарське право», «Забезпечення виконання зобов'язань», «Цивільне право (загальна частина)» у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України (довідка № 46/01.1.3-43 від 16 червня 2020 р.).

Результати дослідження представлені як пропозиції з удосконалення норм чинного законодавства у вигляді проекту Закону України «Про внесення змін і доповнень в Господарський кодекс України щодо застосування штрафних санкцій в господарських відносинах».

Оцінка змісту дисертації та її завершеність

Структурні частини дисертації належно висвітлені та відповідають темі та меті дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, що містить сім підрозділів, висновків до розділів та загальних висновків і списку використаних джерел.

У вступі достатньо обґрунтовано актуальність проблеми, чітко сформульовано мету, яка корелює з темою дослідження та конкретизується в завданнях, окреслено об'єкт і предмет роботи, вказано методи дослідження, практичне значення дисертації, апробацію результатів та структуру дослідження.

У першому розділі авторкою проведено ґрунтовний теоретико-правовий аналіз поняття, ознак та правової природи, функцій та принципів застосування штрафних санкцій в господарських відносинах. Проведено порівняльно-правовий аналіз правових засад застосування штрафних санкцій в Україні та інших країнах.

У другому розділі роботи авторкою досліджено підстави, умови, порядок застосування штрафних санкцій, підстави звільнення боржника від сплати штрафних санкцій.

Висновки логічно відображають наведені в дисертації аргументи з кожного із поставлених авторкою завдань, спрямованих на досягнення загальної мети роботи.

Дисертація належно оформлена. Стиль мови враховує вимоги, які ставляться до таких наукових робіт. Чітку логічну структурованість роботи забезпечують відповідні висновки та узагальнення. Дисертаційне дослідження характеризується єдністю змісту, цільовою спрямованістю та є особистими внеском авторки у сучасну правову науку.

Позитивно слід відмітити кількість наукових публікацій авторки та апробацію результатів дисертаційного дослідження. Результати дисертації висвітлено у чотирьох наукових статтях, з яких три статті у фахових наукових виданнях України, перелік яких затверджений у встановленому порядку, одна стаття в науковому періодичному виданні іноземної держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та ЄС, а також п'ять тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Відсутність порушення академічної доброчесності

Аналіз змісту дисертації вказує на дотримання здобувачкою вимог академічної доброчесності.

У роботі є посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримано вимоги законодавства про авторське право і суміжні права, надано достовірну інформацію про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації.

Таким чином, у рецензованій роботі не виявлено ознак академічного плагіату, фальсифікації та інших порушень, що могли б поставити під сумнів самостійний характер виконаного автором дисертаційного дослідження.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Загалом позитивно оцінюючи дисертацію Мамедової С.М., все ж таки необхідно відзначити наявність деяких дискусійних аспектів.

1. При наданні авторського визначення порушення правил здійснення господарської діяльності зазначається недотримання вимог нормативно-правових або локальних актів, які закріплюють умови, правила та порядок організації і здійснення відповідної господарської діяльності. Проте правила здійснення господарської діяльності у певних галузях можуть визначатися також звичаями ділового обороту. Зокрема, посилання на звичаї ділового обороту міститься у ч. 4 ст. 265 Господарського кодексу України; ч. 1 ст. 7, ст.ст. 529, 531, п. 2 ст. 538, 627, 654, 668, 682, 687, 689, 691, 846, 857, 938, 1014, 1021, 1059, 1068, 1088, 1089, 1099 Цивільного кодексу України. Запропоноване визначення мало би більш повний характер у випадку зазначення про порушення також звичаїв ділового обороту.

2. Авторкою запропоновано надати суду право зменшити розмір штрафних санкцій, якщо підприємство-боржник: 1) є містоутворюючим; 2) має стратегічне значення для економіки і безпеки держави; 3) здійснює ризиковий вид діяльності; 4) є соціально значущим, тобто займається виробництвом суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за своїми умовами і характером потреб, що ним задовольняються, як правило, не є рентабельним; 5) є казенним підприємством; 6) є неприбутковою організацією з аргументацією, що таке зменшення можливо по відношенню до суб'єктів з особливим господарсько-правовим статусом лише за наявності виняткових обставин, що мають істотне значення для економіки. Проте обов'язок сплати штрафних санкцій повинен бути загальним для всіх суб'єктів господарювання. Такий обов'язок не повинен передбачати привілеї для певних суб'єктів господарювання. Сформовано авторкою пропозиція не

відповідає принципу рівності всіх суб'єктів господарювання перед законом. Окрім цього, наявність такої можливості створює умови для зловживання запропонованими категоріями підприємств-боржників у відносинах з контрагентами. Також є сумнівним, чи достатньо тільки запропонованих критеріїв, прив'язаних тільки до правового-статусу підприємства-боржника, для належної реалізації господарськими судами дискреційних повноважень щодо зменшення розміру штрафних санкцій. Значна частина запропонованих підприємств-боржників є державними, комунальними за своїм правовим статусом. Виходячи з того, що більшість таких підприємств на теперішній час є збитковими, у тому числі штучно з метою безпідставного отримання державної допомоги, внесення запропонованих змін у законодавство створює додаткові корупційні ризики та нівелює завдання виведення підприємств на певний рівень рентабельності, прибутковості.

3. При визначенні ознак важкого майнового стану авторка вказує наявність в Єдиному державному реєстрі судових рішень справ, в яких боржник виступає відповідачем щодо виконання зобов'язання перед кредиторами; наявність відомостей про обтяження речових прав на нерухоме майно боржника. Проте самі факти судових рішень та обтяжень на певні об'єкти нерухомості не завжди можуть вказувати на важкий майновий стан певного суб'єкта господарювання. Було б доцільним вказати додаткові майнові критерії щодо розміру таких зобов'язань, вартості нерухомого майна.

Висловлені зауваження і побажання мають подекуди суб'єктивний і дискусійний характер та суттєво не впливають на позитивну оцінку виконаного Мамедовою Світланою Маліківною дисертаційного дослідження.

Висновок

Вважаю, що дисертація на тему «Застосування штрафних санкцій в господарських відносинах», яка підготовлена за спеціальністю 081 «Право» відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» та

Постанови Кабінету Міністрів України № 167 від 06.03.2019 р. «Про затвердження Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», а її авторка – Мамедова Світлана Маліківна, заслуговує на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

доцент кафедри адміністративного,
господарського права та
фінансово-економічної безпеки
ІНП права СумДУ,
канд. юрид. наук, доцент

Л.Д. Руденко

